

Lietuvos žydų turto likimas Antrojo pasaulinio karo metais

Šis straipsnis yra logiškas publikacijos „Žydų nuosavybės bei turto konfiskavimas ir naikinimas Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais“ tęsinys. Jame, remiantis Lietuvos archyvų dokumentais, bendrais bruožais aptariami Rozenbergo štabo Lietuvoje uždaviniai ir veikla, aiškinamasi žydų kultūros vertybių, nekilnojamojo bei kilnojamojo turto likimas įvairiose Lietuvos apskrityse.*

LIETUVOS ŽYDŲ KULTŪROS VERTYBIŲ LIKIMAS

Lietuvos žydų kultūros vertybių likimu „rūpinosi“ Rozenbergo štabas. Vilniuje, pagrindiniame Lietuvos žydų dvasinio gyvenimo bei kultūros centre, prasidėjus Vokietijos–TSRS karui buvo įkurtas šio štabo filialas. Jo uždavinys – išgabenti į Vokietiją okupuotų kraštų kultūros vertybes bei naikinti nepageidaujamus spaudinius. Lietuvos žydų bendruomenės kultūrinio palikimo reikalus tvarkė specialiai iš Reicho atvykęs Frankfurto prie Maino Rytų tautų muziejaus darbuotojas Johannas Pohlis su grupe pagalbininkų – Mülleriu, dr. Wulffu ir kitais. Įsikūrę nusiaubtose Jidiš mokslo instituto (JIVO) patalpose, jie atrinko 20 geto kalinių, kurie į centrinius universiteto rūmus turėjo pervežti apie 40 tūkst. knygų iš M. Strašuno bibliotekos, garsėjusios nepaprastai vertingų knygų, manuskriptų, inkunabulų kolekcijomis. Į universitetą buvo suvežta ir dešimtys tūkstan-

čių leidinių iš kitų – daugiau kaip šimto – Vilniaus žydų mokyklų, privačių bibliotekų. 1942 m. vasario mėnesį centriniuose universiteto rūmuose jau buvo sukrauta 100 tūkst. knygų hebrajų ir jidiš kalbomis, iš kurių vertingiausios – apie 20 tūkst. – 84-iose dėžėse buvo išsiųstos į Frankfurtą. Likusios kaip makulatūra parduotos popieriaus fabrikui po 19 markių už toną¹.

Vokietijoje atsidūrė Š. An-skio istorijos ir etnografijos muziejaus eksponatai ir rankraščiai, turtingi JIVO fondai – unikalūs laikraščių komplektai, manuskriptai, žydų folkloro rinkiniai, didžiulis fotografijų archyvas ir kt. Žydų spaustuvių (Romų, Kleckino) švininės plokštės-stereotipai (stereotipų matricos) buvo parduotos Vokietijos metalo liejimo gamykloms².

Grobstytas ne tik be šeimininkų likęs žydų kultūrinis palikimas. Pvz., Vilniaus miesto komisaro Hanso Hingsto žinioje atsidūrė nemažai Vilniaus dailės muziejaus eksponatų – 2 marmurinės italų XVIII a. mokyklos skulptūros, 2 olandų XVIII ir XIX a. žvakidės, 2 persiški kilimai, saksoniško porceliano rinkinys ir kt.³

Į Vokietiją išvežtos knygos, tarp jų inkunabulai, nedingo be pėdsakų – pokario metais Frankfurto prie Maino bibliotekoje buvo galima rasti daugybę knygų su M. Strašuno ir kitų Lietuvos žydų bibliotekų antspaudais⁴. Keliasdešimt tūkstančių buvusių JIVO ir M. Strašuno bibliotekų knygų, kaip be savininkų likęs turtas, po karo atsidūrė Jung-

* Žr.: *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 2(12), p. 104–113.

tinių Amerikos Valstijų, tiksliau – čia atkurto Jidiš mokslo instituto saugyklose⁵.

Kas pirmais karo mėnesiais darėsi Kaune, savo dienoraštyje vaizdžiai aprašė buvęs Centrinės valstybinės bibliotekos Kaune darbuotojas Karolis Vairas-Račkauskas⁶. Su naikinamu žydų kultūros paveldu bene pirmą kartą jis susidūrė dar 1941 m. vasarą. Rugpjūčio viduryje žinomas kultūrininkas rašė, kad buvo iškviestas į žydų biblioteką Savanorių pr. 14, ten rado Švietimo ministerijos, universiteto ir V. Kudirkos bibliotekų bei Pedagoginio muziejaus atstovus. Štai kokį įspūdį jam paliko šis apsilankymas: „Knygos suverstos, sujauktos, daugiausia žydų kalba, tačiau nieko ypatingai vertingo... Nezabitauskas⁷ pasiūlo Bibliotekai susirūpinti žydų biblioteka Telšiuose; joje, anot jo žodžių, esą daug vertingų senų hebrajiškų knygų, kurias reikėtų išsaugoti. Jis pats, dirbdamas Kultūros paminklų apsaugos įstaigoje, surašinėjęs žydų sinagogas, daręs jų nuotraukas, aprašymą, matavimus“⁸. Minėta Kultūros paminklų apsaugos įstaiga, anot K. Vairo-Račkausko, „perdavė bibliotekai žydų etnografijos muziejaus knygas: senus hebrajiškus spaudinius, atvaizdus, laikraščių komplektus, etc.“⁹ Tačiau 1942 m. sausio mėnesį Žydų etnografijos ir istorijos draugijos turtas nacių buvo konfiskuotas. Jį sudarė 12 paveikslų, keli šimtai fotografijų, įvairūs spaudiniai, žemėlapiai, rankraščiai ir kt.¹⁰ Sykiu buvo konfiskuoti ir Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje saugomi žydams Z. Margolinui, N. Lidskiui ir V. Cimkauskui priklausę depozitai¹¹.

Dauguma žmonių nesuvokė naikinamo žydų kultūros paveldo vertės, kultūros vertybės tapo pigia tarpusavio atsiskaitymo priemone. Antai vienam vairuotojui už darbą buvo atsilyginta knygomis; jis nutarė jas parduoti Centrinei valstybinei bibliotekai ir už 143 tomus paprašė vos 90 rublių. Tarp knygų buvo itin vertingų leidinių: 86 Brokhauzo enciklo-

pedijos tomai¹², 15-os tomų Žydų enciklopedija, 10-ies tomų Simono Dubnovo žydų tautos istorija, daugiatomis Talmudas ir kt.¹³

Rozenbergo štabo darbuotojai dirbo ir Kaune. Tačiau čia tokių didelių žydų kultūros vertybių kaip Vilniuje nebuvo, todėl į laikinąją sostinę buvo pasiųsta mažiau minėto štabo darbuotojų. Žydų kultūros vertybių grobstymui vadovavo štabo atstovas dr. Benkė. Mapu g. 1 įsikūrusioje Senamiesčio bibliotekoje suverstas knygas turėjo rūšiuoti keturi iš Kauno geto specialiai šiam darbui 1942 m. pradžioje atrinkti kaliniai, mokantys vokiečių, hebrajų, jidiš ir rusų kalbas. Vokiečiai knygas suvežė iš Balošerio bei palyginti nedidelės „Žinių mylėtojų“ bibliotekos, taip pat iš sinagogų, žydų asmeninių rinkinių¹⁴.

Kaip elgtasi su senąja judaika Mapu gatvėje, kur ji buvo rūšiuojama, rašė K. Vairas-Račkauskas: „Vokiečiai atrenka sau vertingesnę judaiką, vertesnes išveža į Vokietiją, kitas naikina vietoje, degina. Bibliotekos vedėja telefonu man pranešė, kad vakar vokiečiai išvežė 5 sunkvežimius „sunaikintų knygų“ į žaliavos bazę, buv. Sojuzutil, Gardino gatvėje N. 25. Nuėjau į tą vietą – sena raudonų plytų sinagoga uždaryta. Pro langus gali matyti krūvomis suverstas knygas...“¹⁵

Iš minėtos Centrinės valstybinės bibliotekos fondų karo metais gestapas paėmė 21 knygą, Rozenbergo štabo darbuotojai – 18 054 knygas¹⁶. Šį faktą patvirtina ir buvęs bibliotekos direktorius Juozas Rimantas: „...vokiečių okupacijos metu žydų ir kitų piliečių knygos buvo renkamos pačių vokiečių į vieną namą Mapu gatvėje. Kiek teko patirti, iš čia daug dėžių atrinktų knygų (kelios dešimtys ar daugiau) buvo išgabenta į Vokietiją, o kitos – į popieriaus fabriką“¹⁷.

Minėta „Balošerio biblioteka“ – daugiau simbolinis pavadinimas. Karo metais nemažai kultūros vertybių atsidūrė Kauno gete. Jas bandyta išsaugoti įvairiais būdais. Vilijampo-

lės geto gyventojas Aba Balošeris, pamatęs, jog gete laikyti knygas nėra jokių sąlygų, kreipėsi į Centrinę valstybinę biblioteką, kad jo atrinktas ir ten atvežtas knygas – iš viso kelis šimtus tomų – jos darbuotojai iš geto paimtų. Šios knygos, simboliškai pavadintos „Balošerio biblioteka“, buvo suinventorintos ir iš geto išgabentos. Vien K. Vairas-Račkauskas nuo 1941 m. lapkričio iki 1942 m. vasario vidurio suinventorino per 9 tūkst. šios bibliotekos tomų¹⁸. Koks jų tolesnis likimas, neaišku.

Visos kultūros vertybės, priklausiusios ne tik žydams, bet ir masonams, politinėms partijoms bei organizacijoms, turėjo būti nusavintos ir provincijoje. Apygardų komisari išsiuntinėjo apskrinių viršininkams ir burmistrams raštus, kuriais remiantis jiems pavaldžiose teritorijose turėjo būti suregistruotos ir nusavintos visos sinagogos, žydų bendruomenių archyvai, bibliotekos ir t. t. (tokio raš-

to tekstą¹⁹ žr. priede Nr. 1, p. 96–97). Tačiau ataskaitose daugiausia žinių randame apie sinagogas, jų būklę, naują „paskirtį“ pirmais karo mėnesiais. Ši informacija taip pat leidžia atkurti šiandien neišlikusių sinagogų buvusį tinklą keturiose Lietuvos apskrityse²⁰ (žr. priedą Nr. 2, p. 97–102).

NEKILNOJAMOJO TURTO BEI ŽEMĖS ŪKIO PASKIRTIES INVENTORIAUS LIKIMO REGLAMENTAVIMAS

Likvidavus apskrityse žydus ir vykdant generalinio komisaro Kaune įsakymą turėjo būti suregistruoti visi žemės ūkiai, kurie anksčiau priklausė žydams. Šį įsakymą savo ruožtu pakartojo sričių komisari, įpareigodami apskrinių viršininkus suteikti žinių apie buvusius žydų ūkius ir jų dydį, naują valdytoją, nu-

Lentelė Nr. 1²². Žydų ūkių skaičius, dydis bei naujieji savininkai Panevėžio apskrityje

Eil. Nr.	Valsčius	Buvo žydų ūkių	Bendras plotas (ha)	Kas perėmė ²³
1	Krekenavos	2	18,02	2 lietuviai
2	Kupiškio	16	50,17	13 lietuvių
3	Naujamiesčio	1	44,67	lietuvis Br. Jasiūnas
4	Panevėžio	3	17,85	3 lietuviai
5	Pumpėnų	5	26,9	4 lietuviai
6	Pušaloto	4	40,54	6 lietuviai
7	Raguvos	11	55,23	9 lietuviai, 1 rusas, taip pat valsčiaus savivaldybė ir Raguvos girininkija
8	Ramygalos	4	13,3	3 lietuviai; 1 ūkis liko savivaldybės žinioje
9	Rozalimo	nebuvo	–	–
10	Smilgių	žinių nėra	–	–
11	Subačiaus	2	4,63	1 lietuvis
12	Šeduvos	9	115,23	11 lietuvių
13	Šimonių	nebuvo	–	–
14	Troškūnų	1	11,16	1 lietuvis
15	Vadoklių ²⁴		–	–
16	Viešintų	3	9,6	valdytojo nėra

rodant pavardę bei tautybę. Reikalauta žinių apie ūkio gyvąjį ir negyvąjį inventorių, valdytojo socialinį statusą – ar anksčiau buvo savininkas, ūkininko sūnus ar žemės ūkio darbininkas.

Panevėžio apskritis duomenis generaliniam komisarui turėjo pateikti iki 1941 m. lapkričio 30 d.²¹ Iš valsčių viršaičių pateiktos medžiagos galima susidaryti bendrą vaizdą apie tų ūkių skaičių, dydį, išsiaiškinti naujuosius savininkus. Apskirtyje iš viso buvo 61 žydų ūkis, jų bendras plotas sudarė 407,3 ha. Vidutinis ūkio dydis – beveik 7 ha (tikslūs duomenis pagal atskirus valsčius žr. lentelėje Nr. 1). Daugumą ūkių perėmė fiziniai asmenys, kurių absoliučią daugumą sudarė lietuviai. Jų socialinė padėtis skirtinga – ūkininkai, žemės ūkio darbininkai, mažžemiai, buvę kumečiai.

Okupacinė nacių administracija reikalavo, kad buvę žydų ūkiai būtų perduodami patikimoms šeimoms; kiekvienu atveju turėjo būti gautas apskrities vokiečių ūkio vadovo sutikimas. Naujam sodybos valdytojui turėjo būti perduotas ir likęs ūkio inventorių²⁵. Iki spalio 12 d. į buvusias žydų sodybas Vilniaus apskrityje buvo „įgyvendinti“ 123 kandidatai, kurių dauguma esą buvo „geri lietuviai ir buvę šio karo partizanai“²⁶ (žr. lentelę Nr. 2). Tačiau viršaičių „įgyvendintų“ kandidatų nepatvirtino apskrities vokiečių žemės ūkio vadovas; viršaičių ir agronomų suvažiavime spalio 14 d. jis pranešė, kad kandidatų netvirtins, nes jie nėra buvę nuomininkai. Valsčių agronomai buvo įpareigoti sudaryti buvusių nuomininkų sąrašus, o kreislandvirtas pranešė, kad iš gautų nuomininkų sąrašų pats išsirinks tinkamus kandidatus ir paskirs buvusių žydų ūkių valdytojais²⁷.

Alytaus apskrities viršininkas valsčių viršaičiams nurodė savo žinion perimti ir nekilnojamąjį turtą. Gyvenamuosius namus leista išnuomoti įstaigoms, tarnautojams, padegė-

liams bei darbininkams, neturintiems namų. Nuomos kaina turėjo būti nustatoma vietoje. „Pagal vietos aplinkybes“ valsčiuose leista tvarkytis ir su likusiais gyvuliais, vežimais, pakinktais²⁸. Buvo išsakoma mintis, kad apgyvendinant likusius be priežiūros žydų ūkius pirmiausia būtų atsižvelgiama į tuos žmones, kurie dirbo antibolševikinį darbą: esą buvę atvejų, kai partizanai, susipratę lietuviai, prašė administruoti ūkį, bet jo negavo, o gavo tie, kurie žeme buvo aprūpinti dar bolševikų²⁹.

Trakų apskrities Vievio gyventojas Šapiro Kastrieliaus trobesiai buvo perduoti vietos paštui. Buvo surašytas perdavimo aktas, kurį pasirašė valsčiaus viršaitis, pašto įstaigos viršininkas ir Vievio policijos nuovados viršininko padėjėjas³⁰. Tačiau Romos katalikų kunigų komiteto Vievyje prašymas perleisti jam du namus iš buvusios žydų nuosavybės nebuvo patenkintas. Prašymas atmestas kaip nemotyvuotas, be to, namai turėjo būti panaudoti kitiems tikslams³¹. Kai kuriuos Trakų miesto pastatus, kuriuose anksčiau gyveno žydai, siūlyta nugriauti. Griautiniams pastatams nustatyti komisija gyvenamuosius namus Vytauto gatvėje, pažymėtus 6, 8 ir 10 nu-

Lentelė Nr. 2. Žydų sodybų paskirstymas naujiems savininkams Vilniaus apskrityje

Eil. Nr.	Valsčius	„Įgyvendinta“ kandidatų
1	Jašiūnų	4
2	Maišiagalos	4
3	Mickūnų	3
4	Nemenčinės	–
5	Paberžės	20
6	Riešės	15
7	Rudaminos	32
8	Šumsko	19
9	Turgelių	25
10	Naujosios Vilnios miestas	1
Iš viso		123

meriais, kaip „senus ir supuvusius, užstojančius iš gatvės gražų perspektyvinį vaizdą į ežerą“, pasiūlė nugriauti. Leidimus tokiai veiklai turėjo duoti apygardos komisaras³².

Likusios be priežiūros buvusios žydų pramonės įmonės turėjo būti perduotos vietos savivaldybių žinion³³.

Policijos departamento viršininkas Vytautas Reivytiš kėlė klausimą, kad „likviduojant žydų turtą“ būtų galima visiems laikams išspręsti policijos bei jos darbuotojų aprūpinimo patalpomis ir butais klausimą. Jis ragino apskričių viršininkus „šiuo reikalu kelti klausimą pas apygardų komisarų ir, gavus jų pritarimą, tuojau perimti reikiamą kiekį namų policijos žinion“³⁴.

Naudojimosi likusiu žydų nekilnojamuoju turtu (butais, namais) reglamentą turėjo parengti prie generalinio finansų tarėjo įkurta vyriausioji butų valdyba. Remdamiesi generalinio komisaro potvarkiu apskričių viršininkai turėjo sudaryti butų valdybas ir paskirti namų valdytojus; pastarieji turėjo valdyti likusį žydų turtą, o gautas iš to lėšas pervesti į specialią sąskaitą³⁵.

KILNOJAMOJO TURTO LIKIMAS

„Visas žydų turtas yra Reicho nuosavybė“. Ši nuostata, pabrėžtinai kartojama apygardų komisarų raštuose, turėjo būti taikoma visam likusiam žydų turtui. Jo registraciją, priežiūrą bei paskirstymą (pardavimą) turėjo organizuoti vietos lietuviškoji administracija – vietos viršaičiai, seniūnai, policija ir kiti pareigūnai (du skirtingo lygio – apskrities viršininko ir apygardos komisaro – detalius potvarkius, kaip tvarkytis su likusiu be priežiūros žydų turtu, žr. prieduose Nr. 3 ir Nr. 4, p. 103–105). Lėšos, gautos už likusio žydų turto valdymą (už buvusių namų valdymą, nuomą ir pan.), už parduotą kilnojamąjį tur-

tą, turėjo būti pervestos į specialias apygardų komisarų ar apskričių viršininkų sąskaitas. Tačiau parduodamas turėjo būti ne visas likęs turtas. Į neparduodamų daiktų sąrašus pateko brangieji metalai (auksas, platina, sidabras), meno kūriniai, gerai išsilaikę kilimai, daiktai iš sidabro, vario, žalvario (įvairiuose regionuose šis sąrašas galėjo įvairuoti: jame atsirasdavo geri baldai, medžiagos ir kt.). Šių daiktų sąrašai turėjo būti perduoti apygardų komisarams, o šie turėjo nuspręsti, ką su tais daiktais daryti³⁶.

Vilniaus žydai į getą buvo suvaryti 1941 m. rugsėjo pradžioje. Greitai prasidėjo ir jų turto dalybos. „Tučtuojau pradedamas žydų inventoriaus ir kitų namų apyvokos daiktų išvaržymas“, „pajamos turi būti pervestos į specialią sąskaitą, kuria naudotis gali tik apygardos komisaras“, – skaitome apygardos komisaro nurodymus³⁷. Lietuvos centriniame valstybės archyve yra daugybė aktų apie tai, kad vienam ar kitam piliečiui laikinai naudotis perduodamas likęs žydų turtas. Aktai dažniausiai pasirašyti 1941 m. spalio–gruodžio mėnesiais. Juos pasirašydavo Vilniaus miesto savivaldybės Butų ir turto skyriaus viršininkas, turto dalies vedėjas ir daiktus gavęs asmuo. Perduoto laikinai naudotis turto sąrašuose dažniausiai minimi baldai – įvairūs stalai ir spintos, bufetai, kėdės, sofos, lovos ir kt. Tačiau, pvz., pilietis A. Blogader-Blagaderovas įsigijo ir 3 vyriškus kostiumus, 1 porą vyriškų batų, 2 moteriškas sukneles, 3 moteriškus kostiumus, 1 moterišką palatą, užuolaidų, rankšluosčių, užvalkalų ir kt., iš viso – už santykinai solidžią 304 reichsmarkių (RM) sumą³⁸. Retai pasitaikydavo pianinų, siuvamųjų mašinų, veidrodžių, sieninių laikrodžių, knygų spintų, dviračių, šviestuvų, komodų. „Prekių“ kaina – nuo keliolikos pfenigų iki kelių dešimčių reichsmarkių. Brangiausia prekė – pianinai – net iki 250–300 RM. Už naudojimui perduotus žydų

daiktus, jei juos norėta įsigyti savo nuosavybėn, reikėjo per tris mėnesius nuo jų gavimo dienos sumokėti tą sumą, kuria jie buvo įkainoti. Gauti pinigai buvo pervedami į specialią apygardos komisaro sąskaitą³⁹. Daiktai buvo perduodami ar parduodami ne tik fiziniams asmenims. Antai vidurinė sodininkystės mokykla gavo 27 spintas, 38 stalus, 70 kėdžių, 60 geležinių lovų ir kt. Nemažai turto gavo avalynės fabrikas „Viktorija“, kooperatinė gamybinė artelė „Kojinė“, Vilniaus 6-oji policijos nuovada ir kitos įstaigos bei įmonės⁴⁰. Akto apie perduoto laikinai naudoti turtą tekstas buvo vienodas, parašytas lietuvių ir vokiečių kalbomis: „Ponui Vilniaus Miesto Apygardos Komisarui sutikus, pil., gyvenančiam g-vė, Nr. perduodamas skolinant laikinam naudojimui žemiau išvardintas Vilniaus Miesto Savivaldybės globojamas turtas. Šio turto negalima be Savivaldybės žinios niekam perleisti ir iš aukščiau nurodyto buto pašalinti. Prasižengimas prieš šį nuostatą bus griežtai baudžiamas“⁴¹.

Analogiškai aktai buvo pasirašomi ir 1943 m. sausio–rugšėjo mėnesiais. Tai leidžia daryti prielaidą, kad 1941 m. daiktai nebuvo nupirkti, o 1943 m. butų, kuriuose jie buvo laikomi, savininkai kreipėsi į miesto administraciją su prašymu leisti jų butuose esamus daiktus nusipirkti ir įgyti į juos nuosavybės teisę. Daiktai, pervedus pinigus į minėtą sąskaitą, tapdavo prašytojo nuosavybe⁴².

Išlikę archyviniai dokumentai rodo, kaip buvo likviduojamas likęs žydų turtas Rokiškyje. Vietos žydų turto likvidavimo komisijos pirmininku nuo 1941 m. birželio 27 d. iki rugpjūčio 20 d. dirbo Vladas Minkštis, kurį šioms pareigoms eiti patvirtino pats apskrities viršininkas⁴³. Be jo, komisijoje dirbo dar trys civiliai. Dar du atstovai – kariškiai – į komisiją su sprendžiamojo balso teise dalyvauti žydų turto varžytinėse ir sekti jų eigą buvo deleguoti apskrities komendan-

tūros⁴⁴. Žydų turtas, sukrautas trijose sinagogose, liepos 15, 16 ir 18 d. buvo parduodamas „miesto ir apskrities partizanams ir iš dalies piliečiams pagal komendantūros duotą parėdymą“. Pardavimo dienomis turto parduota beveik už 50 tūkst. rublių. Gautos lėšos pervestos į apskrities viršininko einamąją sąskaitą. Tačiau komendantūros atstovai, stebėję pardavimo eigą, konstatavo, kad „dėl didelio pirkėjų (partizanų ir civilių žmonių) antplūdžio pardavimo vietoje buvo neįmanoma palaikyti tinkamą tvarką. Taip pat komendantūros išduoti pažymėjimai partizanams įsigyti daiktų už nustatytą sumą bei pažymėjimai dėl duotos pirmaujančios (be eilės) teisės dalyvauti pirkime neatsiekė savo tikslo“⁴⁵. Todėl komendantūros atstovai komisijos nariams pasiūlė nutraukti turto pardavimą ir parengti projektą, kuriame būtų numatytas „tinkamesnis būdas likusiam žydų turtui galutinai likviduoti“⁴⁶.

Komisija liepos 20 d. pardavimą nutraukė ir komendantūrai pasiūlė tokį likusio žydų turto „likvidavimo projektą“: iš likusių daiktų vasariniais ir žieminiais drabužiais, avalyne, patalyne, kitais būtiniais reikmenimis aprūpinti žydus⁴⁷; veltui aprūpinti nukentėjusius nuo karo asmenis, miesto varguomenę (pagal burmistro pateiktą sąrašą); likusius drabužius, avalynę, patalynę veltui atiduoti Raudonojo Kryžiaus Rokiškio skyriui; visus vertingesnius daiktus – siuvamąsias mašinas, laikrodžius, indus ir kt. – perduoti kooperatyvui su teise parduoti komiso pagrindais; komendanto nuožiūra komisijos nariams ir komendantūros tarnautojams, negalėjusiems dalyvauti ankstesniuose turto išpardavimuose, pagal sudarytą sąrašą „dar leisti pirkimo keliu įsigyti kai kurių daiktų“; komisijos narių nuomone, komendantūros nuožiūra reikėtų aprūpinti reikalingais baldais ir kitais daiktais Rokiškio miesto įstaigas⁴⁸.

Taigi pardavimas buvo tęsiamas, tačiau pardavimo apimtys sumažėjo – iki rugpjūčio

pabaigos daiktų parduota jau mažiau nei už 12 tūkst. rublių, o nuo komisijos darbo pradžios parduota daugiau kaip už 61 tūkst. rublių. Visi pardavimai komisijos narių buvo skrupulingai registruojami. Tačiau ne visi prašymai įsigyti likusių žydų daiktų buvo patenkinti – nepatenkintų prašymų bylą sudaro net 92 lapai. Likusius neparduotus daiktus komisija perdavė apskrities viršininko paskirtam likusio žydų turto prižiūrėtojui – sandėlininkui⁴⁹. Tarp likusių daiktų – daugybė namų apyvokos rakandų: įvairiausi indai, puodai, kibirai. Įspūdingi drabužių skaičiai: „suknelių ir bliuskučių įvairių“ – 2399, rankšluosčių – 1661, staltiesių – 894, moteriškų marškinių – 837 ir t. t. Tuo tarpu radijo imtuvai, telefonai, laikrodžiai, patefonai skaičiuojami vienetais⁵⁰.

1943 m. pradžioje Panevėžio miesto komisaras davė nurodymą „apskirtyje esantį judomą žydų turtą [...] tuoju suimti ir patalpinti uždaroj patalpoj“⁵¹. Atsakymai apie žydų turtą iš valsčių viršaičių pradėjo plaukti nepraėjus nė mėnesiui. Jie standartiniai: „judomo žydų turto nėra“, „visas judomas žydų turtas jau anksčiau likviduotas“, „suregistruoto ir nelikviduoto žydų turto nėra“ ir pan. Tokius atsakymus atsiuntė Krekenavos, Kupiškio, Panevėžio, Pumpėnų, Pušaloto, Raguvo, Ramygalos, Rozalimo, Smilgių, Subačiaus, Šeduvos, Troškūnų, Vadoklių ir Viešintų valsčių viršaičiai. Tik du pranešimai buvo informatyvesni. Iš jų aiškėja, jog Šimonių valsčiuje buvęs žydų kilnojamasis turtas 1941 m. buvo „parduotas iš viešų varžytinių ar šiaip išdalintas vietos biednuomenei“, o Naujamiesčio valsčiuje, remiantis Panevėžio apskrities viršininko 1941 m. spalio 4 d. raštu, perduotas vietos policijai, kuri jį likvidavo pardaudama iš varžytinių⁵².

Rastas likęs neparduotas žydų turtas turėjo būti kuo skubiau viršaičio sudarytos komisijos įkainotas, parduotas, o gauti pinigai pervesti į apskrities komisaro kasą su specialiu

prierašu, jog tai esąs žydų turtas. Paaiškėjo, kad apskrityje buvo likę 4 neparduoti žydų arkliai, kuriuos prižiūrėjo ir jais naudojosi lietuviai ūkininkai⁵³. Aiškinantis toliau išaiškėjo, kad 2 arkliai dar 1942 m. pabaigoje buvo pristatyti Panevėžio „Maisto“ fabrikui, o iš kitų dviejų arklių laikytojų išreikalauta suma, kuria jie buvo įkainoti – atitinkamai 350 ir 500 RM. Gauti pinigai pervesti į Panevėžio apskrities komisariato kasą⁵⁴.

1943 m. pabaigoje, remiantis apskrities komisaro nurodymu, mėginta detaliai išsiaiškinti Panevėžio apskrities žydų turto likimą: kas ir koku būdu jį likvidavo, kieno nuosavybėje atsidūrė. Paaiškėjo tokie dalykai:

Krekenavoje žydų turto iš vietos komisijos gavo įvairios valsčiaus įstaigos (pradžios mokyklos, vietos policija, savivaldybė, pašto įstaiga – 5 stalus, 72 kėdes ir kt.) bei 13 gyventojų. Pastarieji daugiausia gavo stalų bei lovų ir 2 komodas.

Kupiškio miestelio žydų turtą, pasak viršaičio, „vokiečių žandarai išvežė į Panevėžį“. Vietos policijos punkto vedėjas buvo tikslesnis: „Žydų turtą tvarkė buvęs Kupiškio komendantas p. Liovė (Löve). Jis dalį turto išpardavė, likusį po jo išvykimo išvežė Panevėžio žandarmerijai“.

Naujamiesčio valsčiuje žydų turtą likvidavo policija.

Panevėžio valsčiuje niekas iš gyventojų žydų turto negavo. Negavo jo nei įstaigos, nei mokyklos. Vietos policijos punkto vedėjo formuluotė buvo kitokia: niekas žydų turto negavo „be atlyginimo“.

Pumpėnų valsčiuje žydų turtą likvidavo policija: drabužiai buvo išdalyti „biednuomenei“, baldai parduoti. Daiktų už pinigus įsigijo 173 asmenys – daugiausia lovų, stalų, spintų. Pasak viršaičio, 4 fiziniai asmenys bei vietos senelių prieglauda žydų baldų gavo nemokamai.

Pušalote komisija žydų turtą be atlyginimo išdalijo valsčiaus savivaldybei, Pušaloto giri-

ninkijai, pradžios mokykloms, Traupio bei Raguvos prieglaudoms ir 3 fiziniams asmenims. Iš vietos policijos sudarytos komisijos žydų baldus pirko 6 fiziniai asmenys ir Deglėnų pradinė mokykla.

Raguvos valsčiaus žydų turto likvidavimo komisija nemokamai žydų turto skyrė Traupio ir Raguvos prieglaudoms, Raguvos pradžios mokyklai ir vietos savivaldybei: po 1 komodą ir spintą, 2 stalus, po 4 kėdes ir lovas. Nemokamai baldų įsigijo ir 5 fiziniai asmenys. Tačiau buvo ir pirkusių minėtą turtą: viename dokumente minima 16, kitame – 32 asmenys. Tarp įsigytų daiktų – stalai, spintos ir pan. 3 asmenys įsigijo siuvarmašias mašinas. Tačiau sąrašo pabaigoje randame reikšmingą pastabą: „Tai tiek tik atrasta policijos bylose. Iš viso atrodo, kad tai yra tik maža dalelė buvusio turto. Kiek, kam ir kokią turtą yra buv. partizanai išdalinę ar pasiėmę, žinių nėra“.

Ramygaloje sudaryta žydų turto likvidavimo komisija be atlyginimo žydų daiktų (baldų) davė Jotainių prieglaudai ir 4 fiziniams asmenims. Tarp pirkusiųjų – 74 gyventojų pavardės (didžioji jų įsigyto turto dalis – lovos). Tačiau, pasak valsčiaus viršaičio, „dalį žydų turto yra likvidavęs policijos punktas, o dalis žydų turto buvo išgrobstyta pirmomis karo dienomis ir pas ką tie daiktai randasi, valsčiuje nėra žinių“.

Rozalimo valsčiuje buvusį žydų turtą likvidavo vietos policija. Savivaldybėje komisija žydų turtui likviduoti sudaryta nebuvo.

Smilgiuose iš valsčiaus žydų turto likvidavimo komisijos nemokamai žydų daiktų gavo vietos policijos punktas (1 sofą) ir valsčiaus savivaldybė (2 kėdes).

Subačiaus valsčiuje, pasak viršaičio, žydų turtą „išpardavė buvęs Kupiškio vokiečių komendantas“; pasak vietos policijos punkto vedėjo, žydų turtą tvarkė „vokiečių kariai“.

Šeduvoje žydų turtą pardavė vietos burmistras. Nemokamai likusio turto gavo tik vietos pradžios mokykla – 15 stalų, 32 kėdes, 2 spintas, 1 veidrodį ir 1 knygų lentynėlę.

Šimonių valsčiuje, pasak viršaičio, komisija buvusiam žydų turtui likviduoti sudaryta nebuvo. Taip pat nebuvo ir žmonių, nemokamai gavusių šio turto. Pasak valsčiaus policijos nuovados viršininko, Šimonių policijos punktas iš Panevėžio apskrities žydų turto likvidavimo komisijos nemokamai gavo tik keletą žydų baldų – 1 stalą ir 4 kėdes.

Troškūnuose sudaryta komisija nemokamai žydų baldų skyrė Šimonių miško urėdijai, valsčiaus savivaldybei, pašto įstaigai, savanorių ugniagesių draugijai, Troškūnų girininkijai, Troškūnų pradžios mokyklai ir senelių prieglaudai: po 1 bufetą ir komodą, 2 spintas, 4 lovas, 13 stalų ir 19 kėdžių. Fiziniams asmenims turtas buvo parduodamas varžytinėse.

Vadoklių valsčiuje žydų turtą tvarkė ir likvidavo policija. Buvęs turtas buvo išparduotas iš varžytinių.

Viešintų valsčiuje, pasak viršaičio ir policijos punkto vedėjo, likusius geresnius žydų baldus ir kitus vertingesnius daiktus išsivežė (esą apie 20 vežimų) buvęs Kupiškio komendantas Liovė, o likusieji, kaip mažos vertės, buvo išdalyti vietos varguomenei be sąrašų⁵⁵.

Vykstant karui atsirado ypač didelis medicinos įrankių poreikis. Po akcijų prieš žydus išlikusius jų įrankius siekta kuo greičiau suregistruoti ir apsaugoti. Vilniaus apygardos komisaras 1941 m. spalio 21 d. pasirašė nurodymą, kuriuo įsakė surinkti žinias, kiek jo jurisdikcijoje esančiuose valsčiuose buvo žydų gydytojų ir dantų gydytojų, koks jų įrankių likimas⁵⁶. Apygardos komisarinis tarėjas Kostas Kalendra šį raštą vykdyti persiuntė apygardos apskričių viršininkams⁵⁷. Duomenų ilgai laukti nereikėjo (žr. lentelę Nr. 3, p. 94).

Lentelė Nr. 3. Žydų gydytojų ir žydų dantų gydytojų skaičius Alytaus, Trakų ir Vilniaus apskrityse iki Vokietijos–TSRS karo pradžios⁵⁸

	Žydų gydytojų	Žydų dantų gydytojų	Pastabos
Alytaus aps.	14 (Alytuje – 8, Seirijų valsčiuje – 2, Merkinės, Miroslavo, Simno ir Stakliškių valsčiuose – po 1)	12 (Alytuje – 5, Merkinės ir Seirijų valsčiuose – po 2, Jiezno, Simno valsčiuose ir Varėnos II – po 1)	
Trakų aps.	6 (Kaišiadorių valsčiuje – 2, Onušio, Vievio, Žaslių ir Žiežmarių valsčiuose – po 1)	9 (Eišiškių ir Vievio valsčiuose – po 2, Semeliškių, Kaišiadorių, Valkininkų, Žaslių ir Žiežmarių valsčiuose – po 1)	Vievio ir Žiežmarių valsčiuose dar buvo po 1 felčerį, Semeliškių – 1 akušerę, Valkininkų – 1 dantų technikas
Vilniaus aps.	3 (Mickūnų, Rudaminos ir Šumsko valsčiuose)	6 (Nemenčinės valsčiuje – 2, kituose – Naujosios Vilnios, Riešės, Šumsko ir Turgelių – po 1)	Trijuose apskrities valsčiuose – Jašiūnų, Maišiagalos ir Paberžės – žydų gydytojų ir žydų dantų gydytojų nebuvo

Vienuose Vilniaus apskrities valsčiuose (Nemenčinės, Naujosios Vilnios, Riešės) medicinos įrankiai atsidūrė vietos viršaičio žinioje, kituose (Mickūnų, Rudaminos, Šumsko) perduoti saugoti valsčių sveikatos punktų arba ambulatorijų vedėjams. Trakų apskrityje medicinos įrankiai buvo saugomi valsčių savivaldybėse, perduoti ligoninei, sveikatos punktui, ambulatorijai ar vietos gydytojui. Kaišiadorių dantų gydytojo įrankiai pateko į žydų daiktų sandėlį. Švenčionių apskrities viršininko žiniomis, žydų gydytojų valsčiuose buvo 10, dantų gydytojų – 5. Likę įrankiai atsidūrė apskrities gydytojo žinioje, dalį jų jis išdalijo valsčių ir Švenčionių mokyklų ambulatorijoms, Pabradės gimdymo namams, Švenčionių apskrities gydytojo įstaigai, vietos ligoninei ir apskrities sanitarijos inspektoriumi⁵⁹. Rekvizuoti likę žydų medicinos reik-

menys Panevėžio apskrityje paskirstyti taip: perduoti saugoti ir naudoti vietos ambulatorijoms (Krekenavoje, Šeduvoje), ligoninei (Kupiškyje), vaistinių vedėjui (Pumpėnuose). Subačiaus dantų gydytojos Morgolienės ir Viešintų gydytojo Neimarko darbo įrankius perėmė Kupiškio komendantas Liovė⁶⁰. Liūdniausias vaizdas iš Alytaus apskrities: medicinos įrankiai arba sudegė, arba dingo pirmomis karo dienomis. Likučiai buvo atiduoti saugoti apskrities ligoninei Alytuje, valsčiuose – valsčių viršaičiams. Dviejų dantų kabinetų įrankių likučiai laikinai perduoti naudoti dviem lietuviams dantų gydytojams⁶¹. Visgi labiau tikėtina, kad minėti medicinos įrankiai, ypač butuose esantys vaistai, ne sudegė, dingo, o greičiau buvo sunaikinti plėšiant likusį žydų turtą. Plėšiantieji šių daiktų tiesiog neįvertino: „[...] teko matyti, kad pas

žydus yra nemaža įvairių medikamentų, patentikos (k. t. antidifterinis serumas ir pan.). Toki vaistai neretai mėtosi po grindis su įvairiais menkniekiais, nes žydų butus tvarką asmenys gal nenusimano apie jų reikšmę...“⁶²

ŽYDŲ TURTO GROBSTYMAI

Žydų turtas buvo grobstomas visur. Vilniuje tvarkyti, saugoti ir išdavinėti žydų turtą apygardos komisaras pavedė savivaldybės Butų ir turto skyriui. Iš pradžių jis buvo vežamas į sandėlius dalyvaujant savisaugos dalinių ir policijos atstovams. Tačiau praktika parodė, kad didelė turto dalis sandėlių nepasiekia – išgrobstoma butuose arba pakeliui į sandėlius. Todėl Butų ir turto skyrius nutarė baldų iš butų nevežti, o išnuomoti juos kartu su išnuomotu butu⁶³. Vilniuje buvo prašoma sustiprinti apsaugą Naugarduko ir gretimose gatvėse, kur esą „žydų turto plėšimas vyksta dienos metu“ ir tuo kompromituojamas policijos vardas⁶⁴. Pasitaikydavo pranešimų iš namų administratorių, kad policijos pareigūnai nekreipia dėmesio į žydų daiktų vagystes⁶⁵. Namų valdytojai informuodavo policiją apie tai, kad iš užantspauduotų žydų butų vokiečių kariai „sauvaliai ima daiktus ir net padeda žydams, atsivestiems iš Ghetto, pasiimti daiktus ir jų buvusį turtą...“⁶⁶

Rokiškio apskrities komendantūrą pasiekė gandai apie žydų daiktus saugančio aptarnaujančio personalo nesąžiningumą. Nutarta įtarimus ištirti, o faktams pasitvirtinus nusikaltusius asmenis „pakeisti tinkamais ir sąžiningais žmonėmis“⁶⁷. Pasak liudytojų, žydų turto grobstymas Žagarėje (Šiaulių aps.) sutapo su jų žudynėmis: „[...] atkomandiruota pagalbinė policija taip pat neatsisakė nuo vertingesnio žydų turto paėmimo ir išvažiuodami jį išsigabeno. Vietiniai pareigūnai taip pat neparodė reikiamo sąžiningumo konfiskuoto žydų turto atžvilgiu. O buvę miesto burmistrai neparodė reikiamos iniciatyvos

apsaugoti konfiskuojamą žydų turtą nuo grobimo. Žydų turto dalinimas taip pat buvo netvarkingas“⁶⁸.

Gandai, nepasitenkinimas vietos pareigūnais, esą jie pasisavinę žydų turto, sklido ir Alytaus apskrityje. Tiesa, oficiali apskrities viršininko pozicija šiuo klausimu buvo vienareikšmė: kilnojamasis žydų turtas turi būti surašytas ir saugomas sandėliuose iki atskiro nurodymo. Neteisėtai pasisavinusiems asmenims turi būti keliamos bylos⁶⁹. Tačiau griežtos atsakomybės ir tvarkos nebuvimas, ypač pirmais karo mėnesiais, bene labiausiai skatino nesąžiningumą: „Žydų palikti namai yra saugojami gerai, bet į vagystę neturėtų gundyti patys pareigūnai. Teko matyti konkretų atsitikimą, kad viso miestelio raktai surinkti viename portfelyje, be užrašų, nenumuoti. Prisiėjus ką nors patikrinti, pareigūnas nesurasdamas rakto priverstas eiti per langą. Tai pamačius pašaliečiams kyla rimtų įtarimų, kad pareigūnas eina vogti, o tuo pačiu kyla pagunda ir pačiam ką nors pasivogti...“⁷⁰ Kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą buvo galima suinventorinti, o kas galėjo suskaičiuoti, kiek monetų ar stalo įrankių iš tauriojo metalo, įvairių papuošalų, valiutos ir kitų vertingų daiktų atsidūrė savavaliautojų rankose? Šis procesas vyko: „[...] darant pas žydus kratas, matyt, buvo kreipiamas dėmesys į brangenybes. Todėl daiktai sumaišyti ir net mėtosi grindyse“⁷¹.

Švenčionių žandarmerija 1941 m. spalio 7 d. suėmė miesto burmistrą Vincą Blažį, apkaltinusi jį žydų turto pasisavinimu. Apygardos komisaro potvarkiu jis nuo suėmimo dienos buvo atleistas iš pareigų, o į jo vietą lapkričio 17 d. paskirtas buvęs burmistro pavaduotojas Kazys Gaižutis⁷². Grobstymuose dalyvavo ir vokiečių kariškiai: spalio viduryje į Pabradę atvykę vokiečių karininkai apžiūrėjo saugomą žydų turtą ir „sauvaliai paėmė ir išvežė“ 3 vežimus įvairaus turto – apie 150 m šilko medžiagos, 7 sukneles, 19 vyriškų kostiumų ir kt.⁷³

IŠVADOS

Lietuvos žydų kultūros vertybes registravo Rozenbergo štabo darbuotojai. Šio štabo filialai buvo įkurti Vilniuje ir Kaune. Vertingiausi rankraščiai, inkunabulai, muziejiniai eksponatai, žydų folkloro, fotografijų rinkiniai, laikraščių komplektai ir kt. atsidūrė Vokietijoje. Mažesnės vertės judaika buvo naikinama vietoje – deginama, išvežama į popieriaus fabriką. Visoje Lietuvoje buvo suregistruoti ir nusavinti žydų bendruomenių archyvai, bibliotekos, suregistruotos sinagogos. Jos atsidūrė vietos administracijos – viršaičių, seniūnų, burmistrų ir kitų pareigūnų – žinioje ir dalis jų laikinai tapo likusio žydų turto sandėliais, buvo perduotos mokykloms ir pan.

Lietuvos generalinis komisaras Kaune išleido potvarkį, kuriuo remiantis turėjo būti suregistruotas visas likęs žydų nekilnojamasis turtas. Buvo surinktos žinios apie buvusius

žydų ūkius ir jų dydį, gyvąjį ir negyvąjį inventorių, naujus valdytojus. Daugumą žydų ūkių perėmė fiziniai asmenys. Gyvenamuosius namus leista išnuomoti įvairioms įstaigoms, nukentėjusiems nuo karo vietos gyventojams, kitiems pavieniams fiziniams asmenims.

Kilnojamasis turtas dažniausiai buvo parduodamas fiziniams asmenims aukciono būdu. Likusio be šeimininko turto taip pat įsigydavo ir pavienės įstaigos, jis buvo dalijamas karo padegėliams, miestelių varguomenei. Dažniausiai pasitaikančios „prekės“ – drabužiai, namų apyvokos daiktai, baldai, retesnės – siuvamosios mašinos, dviračiai, šviestuvai, pianinai. Nors kilnojamasis turtas turėjo būti surašytas ir saugomas iki atskiro nurodymo, neišvengta ir jo grobstymo. Pinigai, gauti už parduotą žydų turtą, patekdavo į specialią apygardos komisaro ar apskrities viršininko sąskaitą. Be priežiūros likę žydų medicinos įrankiai dažniausiai buvo perduodami vietos ambulatorijoms ir ligoninėms.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1

Vilniaus apygardos komisaro 1941 m. spalio mėn. raštas dėl apsaugojimo kultūros turtų, kurie priklausė žydams, masonams, politinėms partijoms ir organizacijoms

DER GEBIETSKOMMISSAR
WILNA-LAND

Vertimas
Vilnius, 1941 m. spalio mėn. ... d.

M/Žnkl. 673/41 Ru/Fr.

Komisariniam Apygardos Tarėjui
Ponui K. Kalendrai,
Vilnius

Liečia: Apsaugojimą kultūrinių turtų, kurie priklausė žydams, masonams, politinėms partijoms ir organizacijoms, Reicho Komisaro Rytų Krašto Srityje.

Aš prašau pranešti apskričių viršininkams, kiek tatau dar nėra padaryta, tuojau pat neatidėliojant nusavinti visas kultūrines gėrybes, kurios priklausė žydų turtui, masonų ložėms, politinėms partijoms ir organizacijoms; šitą turtą užantspauduoti ir, nurodant tikslų adresą, pranešti mano įstaigai. Nusavinimui tenka sekantieji kultūriniai turtai:

1. Visos sinagogos.
2. Visos žydų bendruomenių darbo patalpos su jų archyvais, bibliotekomis ir t. t.
3. Vyr. rabinų ir rabinų butai ir darbo patalpos.
4. Visos žydų knygų ir meno prekybinės įstaigos.
5. Masonų ložių ir ložėms artimi pastatai, lygiai masoniški aktai ir rašymo medžiaga iš privatinių butų buvusių ložės narių.
6. Visi pastatai, įrengimai ir ypač bibliotekos, archyvai, aktai ir t. t., kurie priklausė bolševikiškoms organizacijoms, sąjungoms, korporacijoms ir jų įrangai.
7. Visi pastatai, įrengimai ir ypač bibliotekos, archyvai, aktai ir t. t., kurie priklausė politinėms partijoms, sąjungoms, korporacijoms ir jų įrangai.
8. Visi pastatai ir įrangos bedievių sąjūdžio.
9. Darbo patalpos ir įrangos Anglikonų Bažnyčios, jei tokie yra.
10. Visoki bolševikų raštai, buvusių emigrantų literatūra, lygiai ir uždrausti ir nepageidaujami raštai ir dalykai išsigimusio meno, kurie randasi knygynuose, antikvaruose ir meninėse parduotuvėse.

Pranešimą apie įvykdymą šitų nuostatų reikia patiekti iki 1941 m. XI. 10 d. pagal sekančius nurodymus:

- a) tikslus nurodymas vietos, t. y. vieta, gatvė, namo Nr.;
- b) kiek galima trumpas aprašymas užantspauduotos patalpos esamo turto, ypač pažymint apie esamas bibliotekas, archyvus, meno vertybes, nurodant kiekinę vertę;
- c) nurodyti pareigūną ir tikslų jo adresą, kuris patalpas užantspaudavo ir kurio žinioje randasi raktas.

Už Vilniaus Apygardos Komisarą
pas. (—)

Vertimas tikras:

LCVA, f. R-1548, ap. 1, b. 1, l. 769. Mašinraštis.

Priedas Nr. 2

Duomenys apie sinagogas pirmais karo mėnesiais įvairiose apskrityse

ALYTAUS APSKRITIS

Eil. Nr.	Sinagogų vieta, skaičius, būklė	Paskirtis
1	Alytus. 3 sinagogos: dvi Dariaus ir Girėno g-vėje, trečia Kauno g-vėje Nr. 9, mūrinė	Pirmose dviejose sukrauta 3 tonos marksistinės bolševikinės literatūros ir 1 spinta KP bei komjaunimo susirašinėjimo medžiagos. Pirmoji yra Alytaus valstybinės gimnazijos, antroji – Alytaus saugumo viršininko žinioje. Trečiojoje įsikūrė Alytaus amatų mokyklos šaltkalvių dirbtuvės (karo pradžioje joje buvo įsikūrusi ligoninė)

Lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Sinagogų vieta, skaičius, būklė	Paskirtis
2	Butrimonys. 2 sinagogos: viena – Gedimino, kita – Basanavičiaus g-vėje. Pirmoji mūrinė, antra medinė, be langų, naudojimui netinkama	Pirmoje saugomos 3 spintos knygų žydų kalba. Abi yra valsčiaus viršaičio žinioje
3	Daugai. 1 sinagoga, mūrinė	Turto nėra. Valsčiaus viršaičio žinioje
4	Jieznas. 1 sinagoga Juozapavičiaus g-vėje Nr. 7	Tuščia. Valsčiaus viršaičio žinioje
5	Liškiava. 1 sinagoga, medinė	Tuščia. Seniūno Viktoro Valatkevičiaus žinioje
6	Merkinė. 2 sinagogos: Seinų ir Sinagogos g-vėje. Antroji medinė, be langų	Pirmąją kaip sporto salę naudojami Merkinės progimnazija ir ji yra jos direktoriaus Igno Sarapino žinioje. Antroji naudojimui netinkama, yra valsčiaus viršaičio žinioje
7	Mirolavas. 1 sinagoga Dariaus ir Girėno g-vėje, medinė, sena ⁷⁴	Naudojimui netinkama. Yra valsčiaus viršaičio žinioje
8	Simnas. 1 sinagoga Vytauto Didžiojo g-vėje	Tuščia. Valsčiaus viršaičio žinioje. 393 žydiškos ir 92 bolševikiškos knygos laikomos valsčiaus savivaldybėje
9	Stakliškės. 1 sinagoga	Tuščia, turto nėra. Valsčiaus viršaičio žinioje
10	Varėna I. 1 sinagoga Rinkos aikštėje, medinė	Tuščia, turto nėra. Valsčiaus viršaičio žinioje
11	Varėna II. 1 sinagoga Basanavičiaus g-vėje, medinė, 2 aukštų	Tuščia, turto nėra. Valsčiaus viršaičio žinioje
Iš viso sinagogų: 15		

ŠVENČIONIŲ APSKRITIS

Eil. Nr.	Sinagogų vieta, skaičius, būklė	Paskirtis
1	Švenčionys. 5 sinagogos: 3 Gandrų g-vėje, po vieną Švenčionėlių g-vėje ir prie Vilniaus g-vės	
2	Adučiškis. 1 sinagoga	Apsaugota
3	Daugėliškis Naujasis. 1 sinagoga	Tuščia
4	Daugėliškis Senasis. 1 sinagoga	Tuščia
5	Ignalina. 4 sinagogos: Laisvės g-vėje Nr. 17, Gaveikėnų g-vėje Nr. 3, Geležinkelio ir Ugniagesių g-vėse	Pirmose dviejose saugomas žydų turtas, kitose sandėliuojamos iš ūkininkų priimamos bulvės
6	Joniškis. 1 sinagoga	Sinagoga nusavinta
7	Kaltanėnai. 1 sinagoga	Saugoma 11 dėžių žydiškų knygų ir apie 300–400 pavienių egzempliorių. Sinagogą prižiūri viršaitis Adomas Gudelis
8	Labanoras. 1 sinagoga, medinė, sena, išdaužytais langais	Pastatas užantspauduotas ir yra Saldutiškio valsčiaus viršaičio Juozo Dailydės žinioje
9	Linkmenys. 1 sinagoga	Užantspaudavo ir prižiūri Linkmenų policijos punkto vedėjas, vyr. policininkas Juozas Butėnas
10	Mielagėnai. 1 sinagoga, medinė	Sukrautos įvairios žydiškos ir bolševikiškos knygos, bolševikinių įstaigų korespondencijos likučiai. Užantspauduotą sinagogą globoja valsčiaus viršaičio padėjėjas Romualdas Čepulis
11	Pabradė. 2 sinagogos: Švenčio- nėlių g-vėje, mūrinė, ir Bajorėlių g-vėje Nr. 1, medinė, apgriuvusi. Abiejų išdaužyti langai, sulūžusios durys užkaltos lentomis	

Lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Sinagogų vieta, skaičius, būklė	Paskirtis
12	Švenčionėliai. 3 sinagogos: 1 Kaltanėnų g-vėje, mūrinė, ir 2 Ugniagesių g-vėje, medinės	Pirmoji užrakinta ir užantspauduota. Medinėse sukrautas išparduodamas likęs žydų turtas. 1213 žydiškų knygų ir 9 Talmudo ritiniai iš sinagogų pernešti į miesto savivaldybę Turgaus a. Nr. 8. Uždarytos sinagogos raktai yra Švenčionėlių burmistro pavaduotojo A. Gruzdzio žinioje
Iš viso sinagogų: 22.		

TRAKŲ APSKRITIS

Eil. Nr.	Sinagogų vieta, skaičius, būklė	Paskirtis
1	Trakai. 1 sinagoga Trakų g-vėje Nr. 7	Neužantspauduota, joje sukrautas likęs žydų turtas
2	Eišiškės. 3 sinagogos, visos Trumpojoje g-vėje	Jose „gyveno keletą dienų žydai. Begyvendami sinagogose išdaužė langus aplaužydami rėmus ir išardė – išlaužė duris... jos neturi jokios kultūrinės reikšmės, yra apgriuvusios, pasenusios ir jokiam naudojimui be didelio remonto netinka“*
3	Lentvaris. 1 sinagoga	Neužantspauduota, joje sukrautas likęs žydų turtas ir apie 900 žydiškų knygų. Dar apie 400 analogiškų knygų yra žydų bibliotekoje. Sinagogą ir biblioteką prižiūri Lentvario seniūnijos seniūnas Daminas
4	Onuškis. 1 sinagoga, būklė bloga	
5	Onuškio vlsč., Panosiškių k. 1 sinagoga. Pastatas „visai supuvęs“	
6	Rūdiškės. 1 sinagoga	Sinagoga neužantspauduota, bet rakinama ir saugoma policijos, nes joje laikomas neišparduotas likęs žydų turtas. Joje yra ir kulto reikmenų

* Trakų apskrities viršininko 1941 m. lapkričio 20 d. pranešimas Vilniaus apygardos komisariniam tarėjui, LCVA, f. R-1548, ap. 1, b. 1, l. 751.

Lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Sinagogų vieta, skaičius, būklė	Paskirtis
7	Semeliškės. 1 sinagoga	Sinagogoje buvo „keliolika maldos knygų, kurias ten buvę apgyvendinti žydai sunaikino“*
8	Valkininkų vlsč., Deksnių k. 1 sinagoga	Apgyvendinta vokiečių karių
9	Valkininkų vlsč., Lieponių k. 1 sinagoga	Užrakinta, yra Lieponių seniūnijos seniūno priežiūroje
10	Vievis. 1 sinagoga	Sinagogoje įsteigta belaisvių stovykla. Žydų kulto reikmenys sukrauti valsčiaus savivaldybės sandėlyje
11	Žasliai. 2 sinagogos, abi Sinagogos g-vėje	Sinagogose sukrautas likęs žydų turtas. Baigus jį pardavinėti bus užantspauduotos. Jose sukrautas turtas ir įvairios knygos, rastos vietos rabino bute
12	Žiežmariai. 1 sinagoga	Sinagogoje įkurdinti karo belaisviai. Rastos žydiškos knygos, tarp jų iš vienos Žiežmarių bibliotekos, pervežtos į vieną patalpą, užantspauduotos ir yra valsčiaus viršaičio priežiūroje

Iš viso: 15 sinagogų. Paminėtina, kad sinagogos buvo ir Aukštadvario bei Valkininkų miesteliuose, bet pirmomis karo dienomis sudegė. Kartu Aukštadvaryje sudegė ir vietos žydų bendruomenės archyvas bei biblioteka; išliko tik 130 vietos rabino knygų, kurios saugomos valsčiaus savivaldybėje. Apie Kaišiadoris yra pastaba, kad čia sinagogos nebuvo, bet yra ypatingos reikšmės neturintys „maldos namai“.

VILNIAUS APSKRITIS

Eil. Nr.	Sinagogų vieta, skaičius, būklė	Paskirtis
1	Jašiūnai. 1 sinagoga	Sinagogoje rasta apie 800 knygų žydų kalba. Užantspauduota, raktas yra pas valsčiaus savivaldybės sekretorių Petrą Janutėną

* Ibid., l. 751 a. p.

Lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Sinagogų vieta, skaičius, būklė	Paskirtis
2	Maišiagala. 1 sinagoga Kreivojoje g-vėje, medinė, blogos būklės	Užantspauduota, raktai pas vietos pašto viršininką Stoncelį
3	Naujoji Vilnia. 2 sinagogos – Polocko g-vėje Nr. 123 ir Rato g-vėje Nr. 19	Sinagogos užantspauduotos, jose sukrauti likę žydų baldai. Raktai yra pas seniūną Adolfą Rastenį
4	Nemenčinė. 1 sinagoga, mūrinė, nebaigta statyti	Užantspauduota. Raktas pas valsčiaus viršaitį Gabrielių Bagdžių
5	Paberžė. 1 sinagoga	Sinagogoje įrengta rusų belaisvių stovykla
6	Rudamina. 1 sinagoga, medinė, aplūžusi	
7	Šumsko vlsč., Andreliškių k. 1 sinagoga	
8	Šumsko vlsč., Kalvelių k. 1 sinagoga	Perduota vietos pradžios mokyklai
9	Turgelių vlsč., Laibiškių k. 1 sinagoga, nebaigta įrengti	Sinagogoje jokio turto nėra

Iš viso: 10 sinagogų.

Lentelės sudarytos remiantis Alytaus, Švenčionių, Trakų ir Vilniaus apskričių viršininkų parengtais pranešimais apie „apsaugojimą kultūrinių turtų, kurie priklausė žydams, masonams, politinėms partijoms ir organizacijoms“ jiems pavaldžiose teritorijose. Pranešimai parengti 1941 m. lapkričio mėn. Žr.: LCVA, f. R-1548, ap. 1, b. 1, l. 751, 758–759, 762, 766a–767.

LAZDIJŲ APSKRITIS

Kapčiamiesčio, Leipalingio ir Veisiejų sinagogose buvo laikomi žydų daiktai. Lazdijų vienoje sinagogoje Lazdijų žemės ūkio kooperatyvas buvo įrengęs sandėlį, kita atsidūrė policijos žinioje ir buvo naudojama karinės medžiagos, sprogmenų sandėliavimui⁷⁵. 600 žydiškų knygų buvo saugoma Kapčiamiesčio bibliotekoje⁷⁶.

Priedas Nr. 3

Šiaulių miesto ir apskrities viršininko 1941 m. rugsėjo 10 d. nurodymai valsčių viršaičiams ir antraeilių miestų burmistrams, kaip likviduoti žydų ir pabėgusių komunistų kilnojamąjį turtą

Šiaulių m. ir Apskrities Viršininkas
Valsčių viršaičiams ir antraeilių miestų Burmistrams
1941 m. rugsėjo mėn. 10 d.
Nr. 1875
Šiauliai

Nurodymai likviduoti žydų ir pabėgusių komunistų kilnojamąjį turtą

1. Iš surinkto turto reikia palikti ir toliau saugoti iki atskiro mano nurodymo liuksusinius baldus, medžiagas ritiniuose ir nevartotus baltinius. Šio turto sąrašus pristatyti man.
2. Kitu tinkamu turtu aprūpinti savo turimas įstaigas, kaip tai mokyklas, valsčius, paštus, prieglaudas, ligonines ir t. t., tačiau ne mažiau kaip $\frac{1}{4}$ to tinkamo turto palikti saugoti iki atskiro mano nurodymo. Palikto turto sąrašus pristatyti man.
3. Viso kito atlikusio turto pusę išdalinti nukentėjusiems nuo karo, gi pusę parduoti iš varžytinių. Visai netinkamą turtą, jei jį negalima sunaudoti bet kokiems reikalams, sunaikinti vietoje.
4. Žemės ūkio gyvą ir negyvą inventorių, reikalingą vedimui šio ūkio, išnuomoti bendrai su nejudamu turtu laikiniams nuomininkams.
5. Gautus už parduotus daiktus pinigus **ir rastas brangenybes** [išryškinti žodžiai pieštuku išbraukti. – V. B.] įnešti į Apskr. Valdybos kasą.
6. Likviduotam turtui surašyti pateisinamuosius aktus ir laikyti savo bylose. Aktus tvirtina viršaičiai ir burmistrai.
7. Turtui suskirstyti ir likviduoti sudaryti komisiją, dalyvaujant policijos atstovui.
8. Turtą suskirstyti ir likviduoti kuo skubiausiai ir pranešti man.
9. Susidariusias išlaidas likviduojant turtą padengti 5 paragrafe turimais pinigais.

Apskrities Viršininkas J. Noreika /parašas/
Žydų kilnojamo ir nekilnojamo turto Tvarkytojas /parašas neįskaitomas/

Priedas Nr. 4

Vilniaus apygardos komisaro 1941 m. spalio 2 d. raštas
apygardos komisariniam tarėjui K. Kalendrai

Vilniaus m.
Gebietskomisaras
Komisariniam Apyg. Tarėjui
Ponui K. Kalendrai
Vilnius

Vilnius, 1941 m. spalio mėn. 2 d.

Liečia: Žydų nuosavybę

Užbaigus žydų akciją išleidžiamas sekantis patvarkymas, liečias likusią žydų nuosavybę ir turtą:

1. Visi klausimai, kurie liečia žemės ūkį, t. y. ūkišką tvarkymą buvusių žydų sklypų, likusias žemės ūkio mašinas ir gyvulius, suvalymą laukų, tvarkymą jų pastatuose, turi būti apskričių viršininkų, susitarus su atitinkamu apskrities agronomu, tvarkomi.

Remiantis mano raštu iš 20. IX. 1941 m. į visas buvusias didesnes žydiškas žemės ūkio įmones laikinai įgyvendinti tinkamą, ūkiškai nusimanantį valdytoją. Mažesnės buv. žydiškos įmonės atiduodamos atitinkamam vietoje gyvenančiam ūkininkui apdirbti pagal tam tikrą užpirkimo arba nuomos mokestį. Seniūnijose, kuriose yra keli arba keliolika žydiškų ūkių, reikia stengtis kelis šitokius ūkius vienam valdytojui pavesti tvarkyti. Visas buvusios žydų įmonės gyvas ir negyvas inventorius turi būti tiksliai surašydintas. Ūkininkavimui reikalingi gyvuliai turi būti palikti vietoje, gi visas perteklius turi būti nugabentas į tuos valstybinius dvarus, kuriuose jaučiamas gyvulių trūkumas. Žemės ūkio mašinos – jų reikalingas skaičius paliekamas buvusioje žydiškoje žemės ūkio įmonėje. Likusioji dalis gali būti apskričių agronomų šitokiems ūkininkams pirktinai atiduodama, kuriems žemės ūkio mašinos būtinai reikalingos.

2. Buvusios žydų namų sodybos miestuose, miesteliuose ir kaimuose neturi būti paliktos be priežiūros. Namus reikia pagal galimybę parduoti. Perkamoji suma gali būti išmokama ratomis. Be to, buvusieji žydų namai gali būti tam tikromis sutartimis patalpų ieškantiems išnuomojami.

3. Buvusieji žydų daiktai, kaip visokie baldai, turi būti tiksliai suregistruoti, į atitinkamus sandėlius sudėti ir paskui reikalaujantiems iš varžytinių parduoti. Surinktos sumos turi būti Vilniaus Apygardos Komisarui persiųstos. Iš varžytinių negali būti parduodami labai gerai išsilaikę moderniškai baldai. Šitie turi būti valsčiuose atskirai surinkti ir užrakinti laikomi. Apie šituos daiktus duos parėdymą Vilniaus Apygardos Komisaras. Burmistrai turi suteikti tikslių žinių apie šituos daiktus. **Terminas: 1941 m. X. 12 d.** [pabraukta tekste. – V. B.].

4. Apie buvusias žydų namų apyvokos daiktus, kaip virtuvės reikmenis, ūkio dalykus, vartotus drabužius ir t. t., reikia elgtis taip pat kaip 3 punkte pasakyta.

5. Visos atsargos visų rūšių odos, audinių, labai gerai išlaikytos paklodės ir staldengtės, rankšluosčiai ir t. t. turi būti burmistrų apsaugomi. Sąrašas šios rūšies daiktų turi būti patiektas mums. **Terminas: 1941 m. X. 12 d.** [pabraukta tekste. – V. B.].

Aš visiškai nemanau, kad iš buvusių žydų daiktų, buto įrangos reikmenų ir rūbų teisingai dalinant nebūtų duodama ir tokiems žmonėms, kurie materialiai nepajėgia šitokių dalykų

pirktinai įsigyti. Šitokiu būdu dovanai neturtingiems gyventojams atiduotieji daiktai turi būti į atskirus sąrašus sutraukti ir apie juos pranešti nereikia.

Vilniaus Srities Komisaras

/pas./ Wulff

LCVA, f. R-1548, ap. 1, b. 2, l. 746–747. Mašinraštis.

Nuorodos

¹ E. Zingeris, „Lietuvos žydų kultūros vertybės: tragiški praradimai ir realios susigrąžinimo viltys“, *Atminties dienos*, Vilnius, 2001, p. 259–260.

² Aktas apie vokiečių padarytą žalą Vilniaus kultūros ir meno vertybėms, Lietuvos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMACB RS), f. 159-18, l. 9 a. p., 10–10 a. p., 11.

³ Ibid., l. 11 a. p.; Dailės muziejaus direktoriaus A. Valeškos 1941 m. rugsėjo 18 d. raštas komisarui H. Hingstui, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-614, ap. 1, b. 390, l. 84.

⁴ Ch. Lemchenas, „Rozenbergo štabas Kaune. Atsiminimai“, *Žydų muziejus. Almanachas*, Vilnius, 2001, p. 129–130.

⁵ Plačiau apie tai žr.: L. S. Dawidowicz, *Iš tos vietos ir laiko. Atsiminimai 1938–1947*, Vilnius, 2003, p. 290–295.

⁶ K. Vairas-Račkauskas – žinomas literatas, kultūros darbuotojas (1882–1970). Dienoraštį jis rašė 1939–1944 m. Jo fragmentai buvo išspausdinti dar tarybiniais metais (žr.: K. Vairas-Račkauskas, „Pro bibliotekos langą“ (parengė Valerija Vilnonytė), *Kultūros barai*, 1978, Nr. 4, p. 52–58). Deja, kontroversiškesni fragmentai, tarp jų ir apie žydų kultūros vertybių likimą, buvo praleisti.

⁷ Adolfas Nezabitauskis, nuo 1941 m. birželio dirbęs Kultūros paminklų įstaigos viršininku.

⁸ K. Vairas-Račkauskas, *Iš atsiminimų ir užrašų (dienoraštis 1939–1944 VIII 17)*, 1941 m. rugpjūčio 17–19 d. įrašas, Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LNMMB RS), f. 60-46, l. 43–44.

⁹ Ibid., 1941 m. rugsėjo 11–15 d. įrašas, LNMMB RS, f. 60-46, l. 52 a. p.

¹⁰ Buvusios Žydų istorinės etnografinės draugijos Lietuvoje muziejinę reikšmę turinčios medžiagos, perimtos į Vytauto Didžiojo kultūros muziejų, sąrašas, LMACB RS, f. 264-1408, l. 1–7.

¹¹ Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus direktoriaus P. Galaunės 1942 m. sausio 29 d. raštas generaliniam švietimo tarėjui, *ibid.*, l. 22.

¹² Rusų kalba 1890–1907 m. išleista enciklopedija.

¹³ K. Vairas-Račkauskas, *op. cit.*, 1941 m. rugsėjo 3–5 d. įrašas, LNMMB RS, f. 60-46, l. 48 a. p.

¹⁴ Ch. Lemchenas, *op. cit.*, p. 124–125.

¹⁵ K. Vairas-Račkauskas, *op. cit.*, 1942 m. gegužės 28 d. įrašas, LNMMB RS, f. 60-46, l. 95.

¹⁶ Lietuvos TSR centrinės valstybinės bibliotekos karo nuostoliams aprašyti komisijos 1944 m. rugsėjo 8 d. aktas, LMACB RS, f. 159-27, l. 4.

¹⁷ Centrinės valstybinės bibliotekos l. e. direktoriaus pareigas J. Rimanto 1944 m. rugsėjo 8 d. raštas švietimo liaudies komisarų pavaduotojai M. Meškauskienei, *ibid.*, l. 3.

¹⁸ K. Vairas-Račkauskas, *op. cit.*, 1941 m. rugpjūčio 20–23 d., rugsėjo 3–5 d. ir 1942 m. vasario 17 d. įrašai, LNMMB RS, f. 60-46, l. 44 a. p., 45, 47 a. p., 85.

¹⁹ Kitų apygardų apskričių viršininkams ir burmistrams parengti raštai šiek tiek skiriasi, bet ne iš esmės. Vietomis skiriasi stilius, kai kurios sąvokos, bet tai tėra nesuvienodinto vertimo iš vokiečių kalbos išdava, o ne esminiai turinio skirtumai. Pvz., žr. Šiaulių apygardos komisarų 1941 m. spalio 18 d. raštą apygardos apskričių viršininkams ir burmistrams, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 379.

²⁰ Iki Antrojo pasaulinio karo dabartinėje Lietuvos teritorijoje stovėjo apie 500–600 žydų maldos namų (vien Vilniuje jų buvo beveik 100). Iki šių dienų išliko apie 60. Plačiau apie tai žr.: M. Rupeikienė, *Lietuvos sinagogų architektūra. Daktaro disertacija*, Kaunas, 2000, p. 5, 9, LNMMB RS.

²¹ Generalinio komisarų Panevėžyje 1941 m. lapkričio 18 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui, LCVA, f. R-729, ap. 1, b. 3, l. 299.

²² Lentelė sudaryta pagal valsčių viršaičių 1941 m. lapkričio 22–gruodžio 1 d. raštus Panevėžio apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 300–331.

²³ Perėmusių žemės ūkius bei buvusių žemės savininkų pavardės archyvuose dokumentuose dažniausiai taip pat nurodomos. Čia jas praleidome.

²⁴ Vadoklių valsčiuje buvo tik 4 žydų namai su mažais žemės sklypais. Vieną namą perėmė nacionalistų partija, antrą – vietos žemės ūkio kooperatyvas, likusius du – vietos gyventojai lietuviai.

²⁵ Vilniaus apygardos komisaro H. Wulffo 1941 m. rugsėjo 20 d. raštas Vilniaus apygardos komisariniam tarėjui K. Kalendrai, LCVA, f. R-1548, ap. 1, b. 2, l. 544.

²⁶ Vilniaus apskrities viršininko 1941 m. lapkričio 3 d. raštas Vilniaus apygardos komisariniam tarėjui, *ibid.*, l. 541.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Alytaus apskrities viršininko kalba apskrities valsčių viršaičiams 1941 m. rugsėjo 6 d., *ibid.*, f. R-1436, ap. 1, b. 30, l. 302.

²⁹ Alytaus apskrities kriminalinės policijos viršininko 1941 m. rugsėjo 3 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 359.

³⁰ Vievio valsčiaus viršaičio J. Markevičiaus 1941 m. lapkričio 29 d. raštas Trakų apskrities viršininkui ir 1941 m. lapkričio 27 d. perdavimo aktas, *ibid.*, f. R-1548, ap. 1, b. 1, l. 166, 168.

³¹ Vilniaus apygardos komisaro 1941 m. lapkričio mėn. raštas Vievio valsčiaus viršaičiui, *ibid.*, b. 2, l. 249.

³² Trakų miesto burmistro 1941 m. lapkričio 12 d. raštas Trakų apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 1, l. 613.

³³ Šiaulių miesto ir apskrities viršininko J. Norikos 1941 m. rugpjūčio 28 d. raštas apskrities valsčių viršaičiams ir antraeilių miestų burmistrams, *ibid.*, f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 198.

³⁴ V. Reivyčio 1941 m. rugsėjo 17 d. raštas apskričių viršininkams, *ibid.*, f. R-692, ap. 1, b. 1, l. 15.

³⁵ Kauno apygardos komisaro A. Lentzeno 1941 m. spalio 11 d. raštas Lazdijų apskrities viršininkui, *ibid.*, f. R-409, ap. 1, b. 8, l. 223.

³⁶ Šiaulių miesto komisaro H. Gewecke's 1942 m. gegužės 30 d. raštas Šiaulių apygardos apskričių viršininkams ir burmistrams, *ibid.*, f. R-1099, ap. 1, b. 15, l. 66; Kauno apygardos komisaro A. Lentzeno 1941 m. rugsėjo 5 d. raštas Lazdijų apskrities viršininkui, *ibid.*, f. R-409, ap. 2, b. 1, l. 26.

³⁷ Vilniaus apygardos komisaro H. Wulffo 1941 m. spalio 13 d. raštas komisariniam generaliniam tarėjui, apskričių viršininkams, valsčių viršaičiams ir seniūnams, *ibid.*, f. R-1548, ap. 1, b. 1, l. 231.

³⁸ 1941 m. gruodžio 11 d. aktas, *ibid.*, f. R-614, ap. 1, b. 409, l. 138.

³⁹ Aktai apie perduotą laikinai naudoti turtą, *ibid.*, b. 410, l. 1–327; b. 409, l. 54–141.

⁴⁰ 1941 m. lapkričio mėn. aktas, *ibid.*, l. 134; Aktai, *ibid.*, b. 377, l. 1–358; Aktai Nr. 77, 78, *ibid.*, b. 405, l. 39–40.

⁴¹ 1941 m. gruodžio 18 d. aktas Nr. 194, *ibid.*, b. 410, l. 1.

⁴² 1943 m. sausio–rugsėjo mėn. aktai, *ibid.*, b. 409, l. 1–53, 142–163.

⁴³ Rokiškio apskrities karo komendanto 1941 m. rugpjūčio 21 d. pažymėjimas Nr. 1578, *ibid.*, f. R-1514, ap. 1, b. 4, l. 3.

⁴⁴ Rokiškio miesto ir apskrities ginkluotųjų pajėgų komendanto 1941 m. liepos 15 d. raštas Rokiškio žydų turto tvarkymo komisijai, *ibid.*, l. 2.

⁴⁵ Komisijos 1941 m. liepos 21 d. protokolai, *ibid.*, l. 4.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Šis punktas rodo, kad komisijos nariai nežinojo apie greit įvyksiantį žydų sušaudymą. Kita vertus, tai buvo „rūpinimasis“ žydais grynai pragmatiniais sumetimais – kad jų išlaikymui ir aprangai reiktų skirti kuo mažiau papildomų lėšų.

⁴⁸ Rokiškio žydų turto likvidavimo komisijos 1941 m. liepos 21 d. protokolai, LCVA, f. R-1514, ap. 1, b. 4, l. 4–4 a. p.

⁴⁹ Rokiškio žydų turto likvidavimo komisijos 1941 m. rugpjūčio 28 d. raštas Rokiškio apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 1, l. 5.

⁵⁰ Likusio žydų turto perdavimo 1941 m. rugpjūčio 27 d. aktas, *ibid.*, b. 4, l. 6–7.

⁵¹ Panevėžio miesto komisaro 1943 m. sausio 12 d. nurodymas Panevėžio, Biržų, Rokiškio, Utenos, Ukmergės ir Zarasų apskričių viršininkams ir Panevėžio miesto burmistrai, *ibid.*, f. R-729, ap. 2, b. 5, l. 2.

⁵² Panevėžio apskrities valsčių viršaičių 1943 m. sausio 30–vasario 25 d. pranešimai Panevėžio apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 7–21.

⁵³ Panevėžio apskrities žemės ūkio vadovo 1943 m. kovo 5 d. raštas apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 24.

⁵⁴ 1943 m. balandžio 7 d. pranešimas Panevėžio apskrities žemės ūkio vadovui, *ibid.*, l. 35.

⁵⁵ Panevėžio apskrities valsčių viršaičių ir policijos punktų vedėjų 1943 m. lapkričio–gruodžio mėn. pranešimai Panevėžio apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 44–104.

⁵⁶ Vilniaus apygardos komisaro 1941 m. spalio 21 d. raštas apygardos komisariniam tarėjui K. Kalendrai, *ibid.*, f. R-1548, ap. 1, b. 1, l. 799.

⁵⁷ Vilniaus apygardos komisarinio tarėjo K. Kalendros 1941 m. spalio 23 d. raštas Vilniaus apygardos apskričių viršininkams, *ibid.*

⁵⁸ Lentelė sudaryta pagal Alytaus, Trakų ir Vilniaus apskričių viršininkų 1941 m. spalio 27–lapkričio 4 d. pranešimus Vilniaus apygardos komisariniam tarėjui, *ibid.*, l. 789–790, 793, 798.

⁵⁹ Švenčionių apskrities viršininko 1941 m. lap-

kričio 8 d. raštas Vilniaus apygardos komisariniam tarėjui, *ibid.*, l. 783–786.

⁶⁰ Panevėžio apskrities gydytojo 1941 m. lapkričio 8 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui, *ibid.*, f. R-729, ap. 1, b. 3, l. 232.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Alytaus apskrities kriminalinės policijos viršininko 1941 m. rugsėjo 3 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, f. R-1436, ap. 1, b. 30, l. 359.

⁶³ Vilniaus miesto savivaldybės (toliau – VMS) Butų ir turto skyriaus viršininko 1941 m. spalio 30 d. raštas Vilniaus miesto policijos vadui, *ibid.*, f. R-693, ap. 2, b. 1, l. 4.

⁶⁴ VMS Butų ir turto skyriaus 8-osios namų eksploatavimo apylinkės vedėjo 1941 m. spalio 1 d. raštas 3-iosios policijos nuovados viršininkui, *ibid.*, f. R-692, ap. 1, b. 1, l. 19.

⁶⁵ VMS Butų ir turto skyriaus viršininko 1941 m. rugsėjo 19 d. raštas Vilniaus miesto policijos vadui, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 6, l. 62.

⁶⁶ Vilniaus miesto policijos vado A. Iškausko 1941 m. rugsėjo 17 d. raštas vadui, *ibid.*, b. 277, l. 2; Vilniaus 6-ojo rajono namų valdytojo 1941 m. lapkričio 6 d. raštas Vilniaus miesto 3-iosios nuovados policijos viršininkui, *ibid.*, l. 15.

⁶⁷ Rokiškio žydų turto likvidavimo komisijos 1941 m. liepos 21 d. protokolas, *ibid.*, f. R-1514, ap. 1, b. 4, l. 4 a. p.

⁶⁸ Žagarės miesto burmistro S. Šiaučiūno 1941 m. gruodžio 3 d. raštas Šiaulių apskrities viršininkui, *Šiaulių getas. Kalinių sąrašai. 1942*, Vilnius, 2002, p. 117.

⁶⁹ Alytaus apskrities viršininko kalba apskrities

valsčių viršaičiams 1941 m. rugsėjo 6 d., LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 30, l. 302.

⁷⁰ Alytaus apskrities kriminalinės policijos viršininko 1941 m. rugsėjo 3 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 359.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² Švenčionių apskrities viršininko raštas Vilniaus apygardos komisariniam tarėjui ir Vilniaus apygardos komisaro 1941 m. lapkričio 17 d. raštas apygardos komisariniam tarėjui K. Kalendrai, *ibid.*, f. R-1548, ap. 1, b. 2, l. 125, 140.

⁷³ Pabradės valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 28 d. raštas Švenčionių apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 293.

⁷⁴ Kitose suvestinėse žinių apie Miroslovo sinagogą nėra. Jose taip pat pažymima, kad sinagogų nebuvo ir Alytaus apskrities Alovės, Alytaus, Birštono bei Seirijų valsčiuose. Žr.: Alytaus apskrities valsčių viršaičių 1941 m. spalio 31–lapkričio 7 d. pranešimai Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, f. R-1436, ap. 1, b. 42, l. 59–72.

⁷⁵ Seinų apskrities butų biuro vedėjo Vl. Jakimavičiaus 1942 m. vasario 7 d. raštas Seinų apskrities viršininkui, *ibid.*, f. R-409, ap. 1, b. 8, l. 29.

⁷⁶ Kapčiamiesčio nuovados viršininko 1941 m. spalio 4 d. raštas Lazdijų apskrities viršininkui, *ibid.*, ap. 2, b. 1, l. 21.

Gauta 2003 12 01

Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1,
Vilnius

Valentinas Brandišauskas

THE FATE OF LITHUANIAN JEWS' ASSETS DURING THE SECOND WORLD WAR

Summary

The cultural assets of Lithuanian Jews were registered by the staff of Rosenberg headquarters whose branches were established in Vilnius and Kaunas. The most valuable manuscripts, incunabula, museum pieces, collections of Jews folklore, photographs, newspaper collections and other assets were moved to Germany. The less valuable Judaica was destroyed on the spot; it was burnt and taken to paper mills. There were also the archives of Jewish communities, their libraries registered and expropriated, the synagogues registered all over Lithuania. They fell under the control of local administrations, i.e. local district administrators, the elders, burgomasters and other officials, some of them became temporary storehouses of the remaining Jewish assets, or were transferred to schools and other institutions.

The Commissar General in Kaunas passed a decree according to which all the remaining assets of Jews had to be recorded. Information was collected about the former Jewish

farms, their size, the livestock and other properties, and the new owners. Most Jewish farms were taken over by private individuals. The houses were permitted to be rented to various institutions, to local residents who had suffered from the war, and other private individuals.

Personal property would be most often turned over to individuals through auctions. The property was also acquired by individual institutions; it would also be given out to war refugees, and to the poor. The most common goods were clothes, housewares, furniture; less common things included sewing machines, bicycles, chandeliers, pianos. Even though the properties were to be registered and reserved until a special order, it was often embezzled. The money received for the sold Jewish property would be sent to the special account of the commissar or head of the district. The Jewish medical instruments would most often be given over to local dispensaries and hospitals.